

МЕНТАЛЬНІСТЬ У ПУБЛІЦИСТИЦІ М. РИЛЬСЬКОГО

Усе частіше сьогодні, у період політичної й економічної криз, соціальної апатії в Україні чути нарікання на відсутність національної ідеї, патріотизму. Зовнішні політичні й психокультурні сучасні та історичні впливи позначаються на свідомості, настановах, ментальності українців. Гостро відчутна соціально-політична й соціально-психологічна невідповідність, неадекватність форм життя внутрішнім настановам. Напевно, настав час усвідомити себе як державу з соціальними та духовними «хворобами», осмислити певні зміни в духовній сфері, на яких позначилося посткомуністичне минуле, насильницька соціалізація великої спільноти, до якої долучили й українців; повернутися до традиції, витоків, виявити внутрішню автентичність.

Дослідження є спробою осмислення певних змін у ментальності українців протягом одного з історичних етапів нашого народу – періоду побудови комунізму. Отже, автор ставить перед собою мету проаналізувати відтворення в публіцистиці певної трансформації ментальних настанов українського народу М. Рильського.

Ментальність у науковому світі розуміється як константний набір способів мислення, відчуття та поведінки, який притаманний *homo sapiens*. Причому для кожного періоду існування людства і для кожного народу ментальність демонструє константи і змінні, відбувається певна зміна в історії ментальності [Див.: 2]. Про що свідчать дослідження ще Йогана Гейзінга, істориків школи Анналів тощо, які досліджували тривалі структури в колективній психології. Але дослідники історії ментальності стверджують, що не можна досліджувати лише довготривалі, традиційні структури, а слід звертати увагу на швидкоплинні процеси, бо «зміни ментально-історичного

характеру відбуваються на основі однієї (декількох) відомої (-их) події (-й) або (частіше) на підставі на підставі багатьох малих подій, що мають тенденцію до переходу в один напрям» [2, 26], тобто відбувається так звана певна реструктуризація ментальних еліт або певні фазові зрушення.

Проблеми української ментальності відбивались у науковій, художній літературі, де ментальність визначалась як комплекс ментальних одиниць українського самоототожнення, що в основному концентрується довкола проблем віддзеркалення народного життя, побуту, звичаєвості, фольклору, традицій, які сприяли осмисленню світоглядних основ загальної національної культури. Українські дослідники ментальності Д. Чижевський, М. Шлемкевич, В. Липинський, В. Храмова, І. Місевра, О. Донченко, Ю. Романченко та ін. визначали історичні умови формування українського менталітету, виділяли психологічні типи українців (Д. Чижевський, М. Шлемкевич), визначали основні властивості менталітету, типові риси тощо. Зокрема, А. Фурман виділяє такі риси, як інтровертованість, раціональність, емоційність, сенсорність, інтернальність, екзекутивність (жіночість) [Див.: 8] тощо, О. Донченко, Ю. Романенко акцентують на індивідуалізмі, толерантності, виділяють емоційно-естетичні доміанти тощо. На сучасному етапі досліджуються проблеми ментальності у різних вимірах: пізнавальному, спонукальному, експресивному, владному; інтенціях, онтології; учаснісних теоріях дії тощо. Натомість трансформаційні процеси ментальності не осмислені на теоретичному рівні. Хоч такі дослідники, як І. Місевра, Г. Старовойт та ін. визнають, що ментальність зазнає змін у соціополітичних, ідеологічних, культурних сферах, та вони відбуваються повільніше ніж матеріальне оточення і соціальні інститути [Див.: 3,7]. М. Юрій, Г. Старовойт [Див.: 9,7] твердять, що форма вияву ментальних рис змінюється, навіть деформується внаслідок нашарування на історично закріплені ментальні риси нових форм сприйняття світу в умовах тривалого перебування під гнітом інших держав, тотального заперечення національної культури. М. Попович наголошує на особливих ментальних змінах залежно від певної епохи, так він зазначає: «В культурі України зрушення в характері ментальності пов'язані передусім... з особливою роллю козацтва» [4, 238].

Ментальність у публіцистиці нами розуміється як художньо-образне втілення у поезії творів, вирізнення наріжних чинників характеротворення, їх трансформація в системах образів, психоповедінковому вияві (архетипах соціального життя українців) тощо. У публіцистичних текстах

М. Рильського, які були видані за його життя майже десятьма окремими книжками – «Дружба народів» (1951 р.), «Про поезію Адама Міцкевича» (1955 р.), «Література і народна творчість» (1956 р.) та ін., що згодом увійшли до двадцятитомного видання публіциста, предметом осмислення стає національний характер як образ мислення автора, екзистенційні стани, загальний дух-настрій, настанови українців, тип мислення, котрий позначився на душі епохи, системі образів та символів тощо. У публіцистичних виступах періоду Другої світової війни (період «загравання» тоталітарного режиму з національними культурами) автор апелює до таких традиційних національних образів, як козацтво, визначає такі риси українського характеру, втілені в образах гетьманів війська запорозького, як розмах (Богдан Хмельницький), сміливий розум (Сагайдачний), героїзм і лицарське благородство (Залізник та Гонта), відповідно називає однією з провідних рис національного характеру – волелюбність, героїзм. Серед інших національних образів Рильський називає «ніжну матір Україну», «широкий», «пахучий» степ, «лани широкополі», сад, «могучий» Дніпро, що за радянських часів утрачає вісь світотворення для українців і згадується принагідно з Дніпрогесом, українець асоціюється з вірним сином СРСР, а сама Україна постає в лоні братніх народів. Отже, світобудова українців руйнується, натомість посилюється така національна риса, як маргінальність, втеча від реальності, що сягає своїми витокami архетипів психокультури візантинізму [Див.: 6]. Підірвана «зовнішніми навалами» психіка українців у період тоталітарного тиску посилила їхнє бажання «заховатись у щілину», стати самоізолюваним і самозамкненим (фактично, на думку О. Донченко, Ю. Романенка, «замріяна українська людина з її невичерпною емоційністю стала жертвою краси, а її привабливий естетизм обернувся на безпорадність у соціальних питаннях» [1, 245]), чи не тому в публіцистиці М. Рильського однією з провідних національних рис українців він називає любов до природи, що формує емоційно-естетичну доміную (яку як гармонію і єдність природи з людськими почуттями для автора уособлює творчість Т. Шевченка і «Слово о полку Ігоревім» [Див.: 6]). У есе та виступах автор створює образи-любителів природи, до яких відносить і себе-рибалку, для них перебування на лоні природи є не стільки естетичною насолодою, скільки способом уникнення соціального стресу чи уникнення вирішення проблеми. За радянських часів українцям усе

важче вдається милуватися природою: «Я сидів з удками на березі Десни. Сусідом моїм був рибалка-аматор із Конотопа. Я спитав його, чого це він заїхав аж сюди, коли Сейм здавна славиться як дуже рибна ріка. „У Сеймі риби нема“, – відповів він з гірким спокоєм. І, розуміється, причина та сама: затруєння води невігласами-, „господарниками“» [6, 285]. Соціальний інтелект українців виявився уражений дистресом і «та частина інформації, яка стосується соціуму, безслідно розчиняється» [1, 239].

Радянська людина доби 1950-1960-х рр. у публіцистичних творах М. Рильського переважно позбавлена ментальних рис характеру, що формувалися одвічно. Фактично, це узагальнений образ радянського народу без національних особливостей: «Приезжайте к нам на Украину, в один из тех ее уголков, который еще недавно называли глухим. Поговорите там с молодежью, среди которой вы найдете людей со средним и высшим образованием, побеседуйте со школьниками – будущими инженерами, агрономами, учеными, поэтами, художниками...» [6, 262]. Автор постійно наголошує на одній з провідних рис українців – волелюбності, через те в осягненні історії народу він акцентує на одвічній боротьбі народу за визволення, натомість жодним чином не обмовляється про «свободу» в колі братніх республік, до якого допомогла долучитися «великодушная рука помощи русского народа и всех народов Советского Союза» [5, 58]. У відтворенні радянської дійсності публіцист демонструє гіпертрофовану рису психокультури українського етносу – толерантність, яка з етики терпимості перетворилася в комплекс меншовартості. Толерантність до жорстокості, зла та насильства тоталітаризму переростає в самоопологетіку, втрату національної гідності. Переважна більшість публіцистичних матеріалів, статей присвячена утвердженню радянського ладу завдяки російському народові («Народ безсмертний», «Русскому брату», «Слава дружбе народов!», «В семье единой», «З великим російським народом», «Нерушимое братство» тощо). Ряд статей містить рядки на кшталт: «Я був на вечорах російської літератури й російського мистецтва, на виставах Великого театру, я бачив, як палають очі в молодих і у старих при дорогих звуках російського слова, російської пісні, російської музики, я чув грім оплесків, схожий на сплески тисяч голубиних крил» [6, 37]. Для публіциста неподільними є історія, культура, література, риси характеру тощо.

Національну культуру М. Рильський сприймає як культуру селянську, а отже, і селянську ментальність (В. Липинський). Прадавня хліборобська

культура українців зберігалася завдяки консерватизму села, через те український етнос зміг переносити випробування драматичної історії [Див.: 1], оскільки індивідуалістична психокультура зберігала етичне ядро соціуму. У радянський час маргіналізація села під впливом індустріалізації й урбанізації позбавляє українців споконвічної національної риси індивідуалізму, натомість посилюється конформізм і розчинення в суспільстві. Стереотипними та безликими в публіцистиці постають образи українських селян та робітників, на яких позначилася загальна міфологізація та тенденції виробничого роману: «Наши новаторы в области полеводства, животноводства, огородничества, садоводства... вызывают законную гордость у всех советских людей. Передовики сельского хозяйства Украины осуществляют постоянный обмен опытом со своими русскими, белорусскими, грузинскими, армянскими друзьями, соревнуются с ними. Наши колхозники и работники совхозов трудятся в теснейшем контакте с научно-исследовательскими институтами страны» [6, 60]. Селяни позбавлені любові до землі, натомість символічним образом українського селянства стає Паша Ангеліна: «Наші колгоспники користуються найновішою сільськогосподарською технікою, а що до цієї техніки таки „треба голови“, – ніхто, гадаю, не буде сперечатися. Не викличе, звісно, заперечень і те, що такі діячі сучасного села, як Г. Є. Буркацька, Є. О. Долинюк, М. О. Посмітний, як покійний Ф. І. Дубовецький, – інтелігенти в найкращому розумінні цього слова. Пам’ятаю, як була в гостях у нашій Спідці письменників П. М. Ангеліна і які раді ми були почути від неї, що всі наші твори є в неї на полицях...» [6, 399]. На думку М. Рильського, традиційна українська хліборобська культура руйнується, натомість у часи колективізації актуалізується архетип візантинізму – архетип «вічного учня». Селянин-індивід органічно не сприймає ззовні накинута «книжного» авторитету. Спроба нав’язати його закінчується втечею самого «учня», що ще більше ізолує індивіда від соціуму. Таким чином, маємо не традиційний образ селянина, а «модерного» селекціонера у зв’язку з популяризацією радянської генетичної сільськогосподарської школи, хоч з «давніх-давен українські господарі славилися своїми садами та виведенням різних сортів плодкових дерев, щепами» тощо [6, 400].

Згадує М. Рильський про одну з традиційних ментальних рис українців – любов до пісні, якою пройняті такі представники українського народу, як

Т. Шевченко: «Розповідають його сучасники, що коли він починав співати народних пісень, той співака не було йому рівного», І. Франко, який «дуже любив співати народні пісні, висловлював цікаві думки про нашу музику» [6, 258]. Публіцист ототожнює себе з читачами і всіма українцями, критично оцінюючи рівень культури своїх сучасників і докоряє їм: «Ми хвалимось, що ми, українці, музичний народ. Але не тільки свою народну пісню, але й своїх композиторів знаємо ми – ну, м'яко кажучи, поверхово... Цей рік ми називаємо лисенківським... Хто з наших піаністів, приміром... включає твори Лисенка в свої індивідуальні програми? Чому так рідко можна почути в хоровому виконанні такі його шедеври, як „Іван Гус“, „Гамалія“, „Іван Підкова“?» [5, 574]. В оцінці культури автор, як відомий учений-фольклорист, з одного боку, констатує певну профанацію, відхід від національних традицій, з іншого – під впливом архетипу української ментальності «героїзованого злочинця» виявляє естетичний максималізм. В есе «Дивлюсь на афішу та й думку гадаю...» автор намагається проаналізувати репертуар сучасних співаків, зазначаючи, що на сучасній естраді пісень безліч, але вартих уваги, таких, які б стали народними, або й просто народних нема. Те ж саме стосується піаністів та їх репертуару, проте публіцист зазначає, що така музика потребує належного розуміння: «Естетичне почуття, розуміння музики треба виховувати, і в цьому – велике завдання наших концертантів, наших лекторів, нашої музикальної суспільності...» [5, 573]. Усебічно розвинений, ознайомлений зі світовими здобутками культури автор виявляє не менше захоплення і національною культурою, такими визначними класиками, як «незабутній М. І. Вериківський», «другий дорогий усім нам небіжчик П. О. Козицький». Твори українських композиторів цінує за вміння поєднувати класичну з народною музикою: «...П. О. Козицький програвав мені „Панахиду“ Стеценка, і ми обидва шкодували, що цей „церковний“ твір може виконуватись у нас як концертний. А справа... у надзвичайно сміливому поєднанні канонічної „духовної“ музики з елементами української народної пісні» [5, 575]. М. Рильський, розраховуючи на горизонт очікування читачів, з допомогою натяків апелює до радянської критики, яка всю культуру оголошувала «буржуазною», «націоналістичною», позбавивши таким чином радянського читача, глядача, слухача національних культурних здобутків: «Скільки у нас консерватизму в цій справі! Те, що Равель та Дебюссі і досі ще входять у широкому загалі, досі ще фігурують

у довідкових виданнях під застережними марками „модерністів“, „імпресіоністів“, що твори їх не без труднощів потрапляють, так би мовити, просочуються, на наші концертні естради, що „Петрушку“ геніального Стравінського чули серед нас тільки щасливі одиниці, – ну, хіба це нормально?... І чи не пора знову переглянути оперну творчість Шостаковича, зокрема „Катерину Ізмайлову“, так жорстоко ошельмовану за добре пам’ятних усім нам гірких часів?...» [5, 573].

За радянських часів він спостерігає брак пісенного репертуару, фантазії та таланту, а одвічне прагнення і любов українців до народної пісні набули гіперболізованого захоплення самодіяльністю, але не із збереженням народних традицій, а з повною профанізацією та ідеологічною заангажованістю: «Гигантский размах приобрело на Украине (как и во всем СССР, конечно) развитие самодеятельного искусства, которым охвачены буквально все рабочие коллективы, все колхозы...» [6, 62].

У публістиці 1960-х років М. Рильський створює образ своїх сучасників, пересічних киян, наділяючи їх позитивними рисами, такими, як енергійність «розумна і красна працюовитість», які відбудували Київ після війни і прагнуть до великих звершень СРСР [6, 436–437], тому що сугестивність українського психотипу сприяє навіюванню радянських міфів про «великий і могутній», побудову комуністичного раю тощо. Вони (міфи – А. Ш.) добре вписуються в міфологізовану та естетизовану картину світу українця, але провокують стресогенез: сплески нереалізованих надій на «щасливе майбутнє», задоволення матеріальних потреб тощо. Автор визнає, що поступово характер українців змінюється, у радянському суспільстві процвітає міщанство, обивательство. Серед молоді з’явився тип «татусевих синків», «стиляг» партійних бюрократів та чиновників, які прагнуть слідувати моді, жити за принципом: «Життя нам дане тільки раз!» і не мають смислу власного життя, вони «дратують» автора, а тому радить не прогайнувати життя «по-дурному» [6, 436]. Зрештою, публіцист доходить висновку, що молодь позбавлена естетичного виховання. Узагальнюючи відзначає, що «радянська молодь живе таким потрясаюче збідненим, до краю вбогим духовним життям, – що так яскраво відбивається, між іншим, і в страшній напівблатній мові» [6, 625]. М. Рильський насамперед дає пораду звернутися до класики як до джерела духовності, позбавитися соціалізаторських підходів у літературі та застережливих ремарок на кшталт «декадент» і звертатися до авторів світової літератури. Публіцист обурюється деградацією сучасної молоді, яка доходить

до побиття власних учителів, а шкільний колектив при цьому спокійно споглядає. Він критикує суспільство, що породило «стиляг», «папенькиних сынков», «юных бездельников и дармоедов» [Див.: 6].

Отже, М. Рильський порушує проблеми деформації української ментальності, констатує, що за радянських часів змінюються усталені риси характеру українців, спостерігаються соціопатія українців, риси маргіналізації, українського пасивізму, гіпертрофованого конформізму, тобто злам нормативно-ціннісної структури, трансформація певних рис характеру, етичних норм через одну із моделей аномічної (злам моралі) гри – гру в «радянізм», що була пов'язана з мотиваціями біологічного виживання етносу. Навіть у таких носіїв високої національної свідомості як сам автор посилювся індивідуалізм обмеженості, самозамкненості, оскільки українці залишилися без центру, стратегічні інтереси залишилися на периферії, вони тікають від світу. За таких часів втрачається навіть емоційно-естетична домінанта, фактично естетизм обернувся у безпорадність у вирішенні соціальних питань. Психокультура візантинізму та її вплив через архетипи анігліятивної рівності (байдужість, конформізм), архетип «вічного учня», архетип центральної провини посилює маргінальність, втечу від світу, прагнення до біологічного самозбереження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Донченко О., Романенко Ю.* Архетипи соціального життя і політика: Монографія. – К., 2001. – 334 с.
2. *Історія європейської ментальності / За ред. Петера Дінцельбахера.* – Львів, 2004. – 720 с.
3. *Місєвра І. В.* Проблеми ментальності та національної самосвідомості: спроби дослідження витоків. – Одеса, 1998. – 48 с.
4. *Попович М.* Українська національна ментальність // Проблеми теорії ментальності. – К., 2006. – С. 232-273.
5. *Рильський М.* Зібрання творів: У 20 т. – Т. 17. – К., 1987. – 512 с.
6. *Рильський М.* Зібрання творів: У 20 т. – Т. 18. – К., 1988. – 760 с.
7. *Старовойт І. С.* Збіг і своєрідності західноєвропейської та української ментальностей: Філософсько-історичний аналіз. – Тернопіль, 1997. – 256 с.
8. *Фурман А.* Психокультура української ментальності: наукове видання. – Тернопіль, 2002. – 132 с.
9. *Юрій М. Т.* Етногенез та менталітет українського народу. – К., – 235 с.